

Anna Zura
Wrocław

Presupozycje pytajne w dialogu medialnym na przykładzie programu *Otázky Václava Moravce*

Keywords: conversational dialog in media, Czech media, interrogative presuppositions, calques in dialog

Słowa kluczowe: dialog medialny, czeskie media, pytania presuponowane, repliki w dialogu, *Otázky Václava Moravce*

Abstract

The aim of the publication is to examine the interrogative presuppositions in the Czech language in the conversational dialog on the basis of the *Otázky Václava Moravce* program. Presuppositional questions belong to the class of initiatory calques which imply a question through ascertainment, despite the absence of explicative factors. In the course of the undertaken analysis, it has been noted that the calques employed by the moderator of the program are chiefly inclusive and polemical, with the polemical calques frequently taking the form of attacking calques with the use of the direct address to the receiver and evaluative lexemes. It has also been revealed that the position of the moderator in the conversational dialog in media is dominant, which is validated by the linguistic means of expression.

Celem artykułu jest zbadanie presupozycji pytajnych języka czeskiego w dialogu konwersacyjnym w oparciu o program *Otázky Václava Moravce*. Pytania presuponowane należą do zbioru replik inicjacyjnych, które poprzez konstatacje implikują pytanie, pomimo braku czynników eksplicytnych. W toku przeprowadzonej analizy stwierdzono, że repliki używane przez moderatora mają przede wszystkim charakter inkluzywny oraz polemiczny, przy czym repliki polemiczne często przyjmują postać replik atakujących z zastosowaniem bezpośredniego zwrotu do odbiorcy oraz leksemów o charakterze wartościującym. Wykazano także, że w medialnym dyskursie publicznym pozycja moderatora jest dominująca, co potwierdzone jest także przez językowe środki wyrazu.

Celem niniejszego opracowania jest zbadanie presupozycji pytajnych języka czeskiego w dialogu konwersacyjnym realizowanym

w telewizyjnej przestrzeni medialnej. W analizie materiału oparto się o zapis wybranego programu, od lat nadawanego przez czeską telewizję, zatytułowanego *Otázky Václava Moravce*, dostępnego w Korpusie DIALOG¹.

Wybór osoby moderatora jest nieprzypadkowy, Václav Moravec należy bowiem od lat do aktywnych dziennikarzy, wcześniej zyskał popularność pracując w radiowych stacjach BBC (redakcja czeska) i Frekvence1 (por. Havlík 2007, s. 3). Aktualnie jego autorski program emitowany jest w telewizji publicznej z krótkimi przerwami od 2004 roku, w jednym z najbardziej popularnych kanałów ČT1 oraz w paśmie dużej oglądalności (niedziele, godz.12.00)². Możemy uznać, iż jego wystąpienia mają duży wpływ na kształtowanie opinii publicznej. Moravec prowadzi program, do którego zaprasza przede wszystkim gości mających wpływ na czeską scenę polityczną, rozmowy odbywają się w formie wywiadu z jedną osobą lub dyskusji z kilkoma przedstawicielami, najczęściej, różnych opcji politycznych.

Przedmiotem niniejszej analizy jest wywiad, będący przykładem dialogu konwersacyjnego, prowadzony na wyższym poziomie komunikacji o znamionach prestiżu, w którym pojawiają się przykłady pytań presuponowanych. Jak zauważa Barbara Boniecka:

Nadawca liczy na to, że poza krótkim tak/nie, lub ich ekwiwalentami, odbiorca tekstu ma coś więcej do powiedzenia. Jak można sądzić jest to forma wypowiedzi bardziej wyrafinowana i przez to prestiżowa (por. Boniecka 2000, s. 81).

Dialog w swej istocie polega na wymianie replik między interlokutorami. Jego cele bywają różne, w zależności od danego kontekstu, jednak celem prymarnym powinna być realizacja funkcji komunikatywnej języka, czego wynikiem byłoby porozumienie obu adwersarzy. Jan Mukařovský w klasycznej pracy z tego zakresu *Dialog*

¹ Korpus DIALOG 1.1. Praha: Ústav pro jazyk český, AV ČR, 2012. On-line pod adresem: <http://ujc.dialogy.cz>. Wszelkie cytaty z korpusu zawarte w niniejszym artykule są zapisane zgodnie z zasadami cytowania korpusu DIALOG.

² Informacje zaczerpnięte ze strony web Czeskiej Telewizji: <http://www.ceska-televize.cz/porady/1126672097-otazky-vaclava-moravce/1242-o-poradu/>.

a monolog (1948) zwraca także uwagę na inne cele interakcji werbalnej:

[...] lidé shromažďují se toliko za účelem hovoru, často ve zvláštních místnostech, a je-li hovořících více než dva, bývá mezi nimi jeden (hostitel), jenž bdí nad tím, aby hovor zůstal vzdálen jak vzájemných citových a volných vztahů mezi osobami, tak i aktuální situace předmětné. Za těchto okolností dochází ke *konversaci*, k hovoru pro hovor sám, do jisté míry samoúčelnému a proto dosti silně esteticky zabarvenému [...] (por. Mukařovský 1948, s. 137).

Jednak biorąc pod uwagę dialog w przestrzeni medialnej należy oczekiwać, iż zdarzenie to ma pewne określone cele. Rozmówcy spotykają się w studiu telewizyjnym, aby w pierwszej kolejności przekazać nowe informacje, przedyskutować je i z pomocą narzędzi technicznych, jakimi dysponuje telewizja, przekazać kolejnemu, wtórnemu odbiorcy, którym jest rzesza widzów.

Inicjatorem rozmowy jest dziennikarz, którego rolą jest zadawanie pytań, co oznacza, iż jest on wyrazicielem replik inicjujących. Interlokutor przyjmuje rolę odbiorcy, a tym samym jego reakcje werbalne są replikami reagującymi. Zatem ideą dialogu jest wymiana replik³, pomiędzy nadawcą i odbiorcą, którzy zajmują wobec siebie pozycje adwersatywne, na co wskazuje Barbara Boniecka:

Postawa adwersatywna partnerów konwersacji ma podłoże aksjologiczne. To znaczy, że intrygujące (zachęcające do wypowiedzi) są wszelkie sądy, w których dokonuje się (często bardzo zdecydowanego, ostrego) wartościowania rzeczywistości (Boniecka 2000, s. 88)⁴.

³ O charakterze replik wyczerpująco wypowiadają się: Josef Mistrík (1979), Olga Müllerová (1982, 2013), Karel Hausenblas (1984), Světa Čmejrková (2003, 2013), Milan Havlík (2013).

⁴ Boniecka powołuje się także na artykuł J. Puzyniny *O dyskursie oceniającym i dyrektywnym w tekstach prasy codziennej*, „Poradnik Językowy” 1984, z. 2, s. 69–78 i zaznacza, że „Uczona wskazuje na aspekt moralny, estetyczny, pragmatyczny, czyli użytecznościowy, poznawczy, czyli prawdziwościowy, religijny, czyli dotyczący relacji wartościowanych zjawisk wobec *sacrum*. Omówiła też językowe wykładniki postaw oceniających” (Boniecka 2000, s. 88).

Interakcja werbalna między moderatorem a politykiem może być przejawem dążenia do zgody lub sporu. Decyzja o tym, w jakim kierunku potoczy się dyskusja jest w gestii dziennikarza, który może wybrać jedną z tych dwu możliwości. To moderator jest gospodarzem spotkania, który rozmawia w imieniu nie tylko własnym, ale także w imieniu obserwatorów programu, widzów, którzy mogą stanowić publiczność pośrednią (przed odbiornikami) lub bezpośrednią (w studio telewizyjnym)⁵. Należy także pamiętać, iż moderator jest pracownikiem konkretnego przedsiębiorstwa działającego w obszarze *mass mediów*, względem którego ma zobowiązania i w pewnych przypadkach będzie działał w interesie swoich mocodawców.

Dążąc do zgody w dyskursie publicznym, moderator powinien przestrzegać zasad kooperacji (styl kooperacyjny) i starać się zrozumieć omawiany temat lub problem w imieniu własnym oraz w imieniu widzów, których jest przedstawicielem. Stawiając w centrum zainteresowania przedmiot wypowiedzi jest szansa na to, że obaj rozmówcy tym sposobem osiągną porozumienie w danym temacie. Oznacza to także, iż rozmowa jest rzeczowa, analityczna, ale przez to może się wydawać nudna w odbiorze. Taki efekt może być jednak niezadowolający dla moderatora, który będąc przedstawicielem świata medialnego walczy także o tzw. oglądalność, czyli zainteresowanie odbiorców. Aby podtrzymać zainteresowanie widzów, moderator może w tym celu zastosować różne zabiegi werbalne o znamionach prowokacji, na co zwraca uwagę Světa Čmejrková:

Protože se obecně má za to, že televizní rozhovor je tím zajímavější, čím je kontroverznější a ostřejší, snaží se moderátoři občas protichůdné postoje vyhrotit a kontroverzi podnitit (Čmejrková 2003, s. 84).

Dążenie do wzbudzenia zainteresowania widzów ma charakter wielopłaszczyznowy z zastosowaniem różnych sposobów⁶. W situa-

⁵ W programie *Otázky Václava Moravce* nie ma zaproszonej publiczności do studia telewizyjnego.

⁶ Mając na uwadze reklamy zlecane, przygotowane i emitowane w stacji telewizyjnej, w której program jest nadawany, możemy zaobserwować, że najczęściej zwraca

cji, kiedy moderator zdecyduje się aplikować styl konfrontacyjny w replikach inicjacyjnych, to prowadzi wówczas świadome działania zaczepne, czy to poprzez brak zgody z częścią merytoryczną wypowiedzi gościa, czy poprzez atak personalny. Wówczas staje przed szansą wykreowania *show*, przykucia uwagi widzów i zwiększenia oglądalności (dzięki temu jego program nadal jest emitowany). Program przygotowany w ten sposób – ze stałym podtrzymywaniem zainteresowania widzów – stanowi żywą dyskusję, jest zaprzeczeniem nudy. Celem głównym w programie jest w tym przypadku szybka wymiana replik w dialogu, co wpływa na ogólną dramatyzację tekstu (por. Mistrík 1979; *Encyklopedický slovník češtiny* 2002, s. 375) i stanowi swoistą grę komunikacyjną.

Można uznać, że dialog w przestrzeni medialnej traci do pewnego stopnia swoje podstawowe rysy prawdziwego, pierwotnego dialogu – nie ma tu bowiem rozmowy typu *face to face*, dialog „nie dzieje się” tylko między nadawcą i odbiorcą – jest przedmiotem obserwacji publiczności, o czym wiedzą obie strony sytuacji komunikacyjnej.

[...] mediální dialog [...] není dialogem v pravém slova smyslu. Jeho důležitým konstitutivním rysem je jeho obrácenost k publiku, orientace na posluchače či diváka, který je svědkem a ještě výstižněji řečeno pravým cílem, k němuž je dialog směřován (Čmejrková 2003, s. 85).

Světla Čmejrková zauważa, że ten typ dialogu, który jest częścią działania środków masowego przekazu, nie jest już tylko dialogiem skierowanym ‘do kogoś’ (układ nadawca-odbiorca), ale przede wszystkim jest on ‘dla kogoś’ (pojawia się trzeci, bierny uczestnik dyskusji, czyli publiczność) (por. Čmejrková 2003, s. 85). W takiej sytuacji komunikacyjnej medialny dialog konwersacyjny jest teatralizowany, stanowi *show*, a jednym z reżyserów przedstawienia staje się moderator.

Obserwator wywiadu i jego uczestnicy mogą doświadczyć sytuacji, w której postawa konfrontatywna partnerów w dialogu może przy-

się uwagę, wzbudzając zainteresowanie widzów poprzez temat (najlepiej kontrowersyjny), nazwisko zaproszonego gościa oraz osobowość moderatora, autora programu. Wszystkie te elementy stanowią „produkt na sprzedaż”.

czynić się do zgody i porozumienia. Jan Mukařovský zwracał uwagę, że będzie to wówczas uwarunkowane intencją interlokutorów:

Rozmluva prvního typu vyzdvihuje protiklad mezi „já” a „ty”; v dialogu takto zaměřeném pronikají zvláště zřetelně prvky citové a volní. Nejkrásnějším jeho případem je proto *hádká*, od níž je již jen krok ke vzájemnému jednání (Mukařovský 1948, s. 135).

Zagadnienie zjawiska „dążenia do zgody poprzez spór” w dyskursie publicznym jest także przedmiotem badań współczesnych uczonych:

Složitou povahu debat vystihuje tvrzení, že jsou druhem společného snažení cestou neustálých konfliktů (*a joint endeavour via perpetual conflicts*, por. Weizman 1998, s. 269; cyt. za: Čmejrková 2003, s. 84).

Intencje przyświecające inicjatorowi wywiadu stanowią zasadniczy składnik powodzenia komunikacji, której wynikiem powinno być dojście do porozumienia. Zatem to właśnie moderator miałby zastosować wszelkie narzędzia w postaci czynników fortunnnych, które sprzyjają ogólnej zasadzie kooperacji (por. Grice 1980, s. 96–113), aby osiągnąć cel skuteczności komunikacyjnej. Zatem kategoria skuteczności, realizowana poprzez zasadę kooperacji interlokutorów, stanowi o powodzeniu dialogu konwersacyjnego (por. Zdunkiewicz 2001, s. 271, 276) – nie jest nią natomiast kategoria prawdziwości.

Odpowiedzialność za fortunność komunikacji w dialogu medialnym w większym stopniu stoi po stronie moderatora. Fortunność ta jest uwarunkowana przede wszystkim siłą illokucyjną repliki inicjującej. Ponadto na fakt porozumienia ma wpływ wiedza kontekstowa interlokutorów (por. Zdunkiewicz 2001, s. 274). Jest to także jeden z powodów spotkania – obaj rozmówcy posiadają różną wiedzę na dany temat, więc zadaniem strony inicjującej jest pozyskanie informacji poprzez zadawanie pytań; natomiast gość czuje się zobligowany do odpowiedzi na owe pytania. Badania pokazują, że im większa różnica w zakresie posiadanej wiedzy kontekstowej u obu rozmówców, tym większe istnieje ryzyko braku osiągnięcia porozumienia (potwierdza

to też teoria implikatur szczegółowych Grice'a; por. Grice 1980, s. 113–114).

Jak już to wyżej zostało wspomniane, uczestnicy dialogu konwersacyjnego spotykają się, by dokonać wymiany replik w danym temacie. W dialogu medialnym replika inicjacyjna należy do moderatora i w większości zastosowań przyjmuje postać pytania.

Jednak istnieją w dialogu konwersacyjnym takie typy replik, które syntaktycznie pytaniem nie są, ale rozmówca konceptualizuje je jako pytania i chce na nie odpowiedzieć. Dla rozmówcy jasnym jest bowiem fakt, że spotkanie ma na celu przekazanie wiedzy w odpowiedzi na pytania, więc jest on mentalnie przygotowany na reakcję werbalną (zastosowanie replik reagujących). Replika inicjująca przybiera wówczas formę pytania presuponowanego, mimo że wyrażona jest w formie konstatacji – jednak odbiorca komunikatu wie, że chodzi o pytanie, o czym przekonująco pisze Barbara Boniecka:

Reagując na słowa nadawcy, reagując mimo braku explicytnych znaków zachęty [...], adresat potwierdza, że wyczuwa, odbiera intencje komunikacyjne swego interlokutora i chce z jakichś powodów na ukryte w replice nadawcy pytanie odpowiedzieć (Boniecka 2000, s. 80).

Barbara Boniecka przy tym stwierdza, że

Replika nadawcy jest tekstem semantycznie wyraźnie dwudzielnym. Gdyby jeden komponent jego struktury znaczeniowej upatrywać w implikowanym intonacyjnie pytaniu jako znaku upominania się nadawcy o zdanie odbiorcy, to drugim będzie składnik oznajmujący jako znak wiedzy autora repliki na określony temat (Boniecka 2000, s. 82).

W pracy *Strategie konwersacji* (2000, s. 89–94) Barbara Boniecka dokonuje systematyzacji i opisu replik inicjujących, będących pytaniami presuponowanymi. Wyszczególnia zatem repliki o charakterze wartościującym (wartościowanie może odbywać się poprzez przedstawienie sądów powszechnych, ogólnych, jak również indywidualnych, które są sądami nadawcy); repliki o charakterze polemicznym (kiedy inicjator wywiadu nie zgadza się z odbiorcą); repliki o charak-

terze inkluzywnym (w sytuacji, kiedy nadawca wypowiedzi uprzedza repliki odbiorcy), przy czym badaczka zauważa, że

Inkluzywność dotyka tu obu planów, tzn. i treściowego, i formalnego. Dopowiadanie treści, dopominanie się o informacje szczegółowe, podsumowywanie, czy wnioskowanie znajduje swój wyraz w doborze odpowiednich struktur składniowych (Boniecka 2000, s. 92).

Ponadto wśród replik inicjujących wyróżniamy repliki o charakterze wyznaczającym kompozycję, porządkujące, dla odbiorcy wskazujące temat wypowiedzi (por. Boniecka 2000, s. 89–94).

Program *Otázky Václava Moravce* stanowi przykład dialogu konwersacyjnego, będącego przejawem dyskursu medialnego w sferze publicznej. Repliki inicjacyjne autora programu są głęboko osadzone w kontekście – Václav Moravec wprowadza swojego gościa w temat, który jest ważny, dotyczy bowiem spraw i wydarzeń, które mają wpływ na codzienność społeczeństwa czeskiego. W tym celu moderator na wstępie rozmowy emituje krótkie wypowiedzi innych osób w danym temacie.

Dzięki temu zabiegowi prowadzący program występuje w roli osoby, która stara się nadać charakter neutralny poruszanemu problemowi, rozpoczynając dialog od repliki o charakterze sądu obiektywnego. Przykładem może być początek rozmowy z szefem wywiadu służb cywilnych:

je to už (.) jasně, že: útočila v madridu alkajdá ((miněno al-Káida))(Otázky3, replika 7, František Bublan),

ale w celu obiektywizacji dialogu Václav Moravec nie waha się cytować zdania innych osób w trakcie trwania rozmowy:

pane ministrě: dovolte abych e citoval sociologa jirřiho: večernika, který doslova v lidových novinách napsal (...) (Otázky3, replika 53, František Bublan).

W analizie wywiadów Václava Moravca nie odnajdujemy replik o charakterze sądu indywidualnego. Nasuwa się więc spostrzeżenie, że dziennikarz telewizji czeskiej stanowi swego rodzaju medium po-

między zaproszonym gościem, a publicznością przed telewizorami. Nie ujawniając swych preferencji w postaci własnych sądów potwierdza jedynie swój profesjonalizm.

Václav Moravec stosunkowo często stosuje repliki o charakterze inkluzywnym. Najczęściej używa wówczas sformułowania: *to znamená, že* – przez co doprecyzowuje rozumienie znaczenia wypowiedzi swego adwersarza, dąży do jednoznaczności i ścisłości wypowiedzi:

znamená to že největší díl odpovědnosti za nominaci miloše kužvarta nese ee předseda čeesesde (...)(Otázky1, replika 14, Stanislav Gross).

Inne przykłady replik inkluzywnych, to sformułowania:

chcete tím říci, že (Otázky4, replika 10,12, Lubomír Zaorálek);
vy teď mluvíte o... (Otázky6, replika 15, Jaroslav Palas);
chcete tím jasně říci (Otázky5, replika 100, Cyril Svoboda);
když to řekneme hezky česky (Otázky20, replika 39, Jiří Paroubek);
česky řečeno (Otázky5, replika 13, Cyril Svoboda);
[ji]nými slovy (Otázky1, replika 84, Stanislav Gross).

Zdarza się, iż Václav Moravec dopowiada treść wypowiedzi gościa, jednocześnie podporządkowując się regułom składniowym języka:

{108}

ZŠ: no jedna věc je ukončení živnosti, protože samozřejmě v české republice existuje asi (.) téměř dva milióny vlastně vydaných (.) živnostenských listů, a s něco přes devět set tisíc živnostníků.

{109}

VM: kteří [ano. kteří ale podnikají devět set tisíc]
(DIALOG 1.1, Otázky3, ZŠ = Zdeněk Škromach)

Częste stosowanie replik inkluzywnych, jak już wspomniano wyżej, ma na celu dążenie do precyzji wypowiedzi. Moderator, pamiętając o tym, że występuje nie tylko w imieniu własnym, ale przede wszystkim jest przedstawicielem swojej publiczności, ponieważ działa w jej służbie, nie pozwala sobie na błędne zrozumienie słów interlokutora. Z zastosowaniem replik inkluzywnych tłumaczy słowa

partnera dialogu, do pewnego stopnia je interpretuje, często stawiając już klasyczne pytanie zamknięte, wymagające jednoznacznej odpowiedzi typu *tak/nie (ano/ne)*⁷. Konsekwencją postawienia pytania zamkniętego musi być jednoznaczna odpowiedź, która bądź będzie stanowić zgodę stanowisk (porozumienie), bądź brak owej zgody (spór). Często w takich przypadkach, zwłaszcza jeśli zaproszonym gościem jest polityk, dochodzi do uniku jednoznacznych wypowiedzeń, wówczas idea porozumienia ma marne szanse na powodzenie, gość nie stosuje się bowiem do zasad kooperacji w dialogu konwersacyjnym, zdając sobie sprawę z tego, iż intencją moderatora może być dyskredytacja jego osoby albo partii, której jest przedstawicielem.

W wypowiedziach autora programu *Otázky Václava Moravce* w stosunkowo niewielkim stopniu pojawiają się repliki o charakterze wyznaczającym kompozycję. Formuła ta została zastosowana w rozmowie z Jiřím Paroubkiem:

VM: =mu- můžu můžu tady začít, e abychom ee šli strukturovaně. e podívejme se do programového prohlášení e vlády na několika místech se v něm dočteme že prioritou vlády je stabilita veřejných financí. ((nádech)) když to řekneme hezky česky (.) rozumné fungování státní pokladny a snižování schodku státního rozpočtu a to kvůli přijetí eura v roce dva tisíce deset (...)(Otázky20, replika 39, Jiří Paroubek).

W dialogu medialnym na przykładzie programu Václava Moravca dominują repliki o charakterze polemicznym. W tym układzie istotna jest rola moderatora, który jest inicjatorem sądów polemicznych. Jego działania są zależne od intencji – pytaniem jest, czy moderator pragnie uzyskać od swego interlokutora nową wiedzę z danego zagadnienia, czy chce doprecyzować posiadane wiadomości, a może jego celem jest publiczne zdyskredytowanie odbiorcy pod pozorem rozmowy o sprawach merytorycznych. Nasuwa się spostrzeżenie, że w telewizyjnej sytuacji komunikacyjnej rola partnerów dialogu jest nierówno-

⁷ Tezę tę potwierdzają także opracowania M. Havlíka (2007, 2008, 2013), który w wyniku obliczeń doszedł do wniosku, że najczęściej V. Moravec stosuje pytania zamknięte (por. Havlík 2008, s. 198).

ważna. Moderator ma bowiem moc sterowania i kontrolowania całego procesu rozmowy, a także używania narzędzi, jakimi jest zastosowanie replik polemicznych, które często mają charakter prowokacyjny. Zastosowanie w tym przypadku pytań presuponowanych o charakterze polemicznym spotyka się z natychmiastową reakcją odbiorcy, który może czuć, że zostaje postawiony w sytuacji zagrożenia (najbardziej trudnym emocjonalnie do opanowania może być fakt utraty twarzy przed adwersarzem, a zwłaszcza przed publicznością), więc z założenia przyjmuje postawę obronną.

Pozycja moderatora jest zatem bardzo silna: to on zadaje określone pytania, jest inicjatorem replik polemicznych, wartościuje odpowiedzi, a tym samym przez swoje *show* stymuluje widzów programu do oceny swego interlokutora. Moderator poprzez zastosowane techniki werbalne staje się kreatorem nowej rzeczywistości językowej, która ma przełożenie na rzeczywistość realną, zmiany nastrojów społecznych itp. Obaj uczestnicy dialogu medialnego zdają sobie sprawę z tych konsekwencji, co dodatkowo może zaostrzać atmosferę rozmowy prowadzonej według schematu atak-obrona.

Bez względu na to, z jakiej perspektywy inicjator wywiadu dokonuje oglądu zjawisk, to zwykle odpowiednio argumentuje swoje stanowisko, dążąc do supremacji (dominowania) (Boniecka 2000, s. 91).

Chęć dominacji inicjatora wywiadu w dialogu medialnym jest dużo silniejsza, aniżeli w niemedialnym dialogu konwersacyjnym, co może mieć podłoże w świadomości, iż dialog medialny kierowany jest także (należałoby stwierdzić – przede wszystkim) do osób trzecich.

Repliki polemiczne w dialogu medialnym przyjmują często postać replik atakujących. Atak ten jest przypuszczany przez autora programu z zastosowaniem kilku kluczowych narzędzi językowych. Jednym z nich jest bezpośredni zwrot do adwersarza w połączeniu z leksemami, które mają negatywny charakter oceniający, co powoduje sprzeciw rozmówcy. Replika atakująca zawiera zwrot bezpośredni (*vy*) nacechowany emocjonalnie negatywnie (*bojíte se*):

{30}

VM: =**bojíte se** kužvarta v tom případě.]

{31}

SG: [na druhé straně (.) a **já** to neni že se bojím kužvarta (.) **já sem já si myslím že se nikoho nebojím nebo aspoň netřím takovejdelema problémama** (...).

(DIALOG 1.1, Otázky1, SG=Stanislav Gross).

Innym sposobem prowokacji rozmówcy przez moderatora jest zastosowanie w replice sformułowań, które miałyby być słowami zaproszonego gościa. Replika tego typu jest silnie nacechowana intencją uzyskania szybkiej repliki reagującej, co możemy zaobserwować w następującym przykładzie:

VM: [to] znamená že to **dáváte za vinu** e přímo odvolanému řediteli olivovi a [ne]

{12}

JP: [**ne**] to sem neřekl. to sem neřekl.

(DIALOG 1.1, Otázky6, JP=Jaroslav Palas).

Zastosowanie inicjującej repliki polemicznej ma na celu wywołanie reagującej repliki o charakterze sprzeciwu. Jednak nie zawsze tak się musi dziać. Budowane przez moderatora napięcie poprzez zastosowanie sformułowań oceniających i bezpośrednie zwroty, które wzmacniają użytą replikę polemiczną/atakującą ma na celu wywołanie mechanizmu obrony werbalnej, ale także kompromitacji rozmówcy, jednak nie zawsze odbywa się to według założonego przez moderatora scenariusza. Jego adwersarz nie zawsze musi podjąć narzuconą konwencję rozmowy i tym samym wejść w pozycję obronną (w tym przypadku własnej osoby), a skorzystać z prawa wyboru do zgody z moderatorem, co całkowicie osłabia siłę repliki atakującej. To zjawisko możemy zaobserwować w następującym przykładzie:

{27}

VM: se nemýlím a: to byla ona kauza že **ste údajně byl agentem kágébé** (.) ((míněno KGB)) znamená to že poté co deník mladá fronta dnes v sobotu zveřejnil, ono (.) údajně **vaše e korupční chování** v souvislosti s jakýmsi

výběrovým řízením (.) na ministerstvu zemědělství že **rozšiřujete ono trestní oznámení.**

{28}

JP: **ano** rozšířil jsem ho minulý týden protože (.) tento materiál ee mám již e zhruba (.) čtrnáct dnů k dispozici.

(DIALOG 1.1, Otázky6, JP=Jaroslav Palas).

Repliki inicijacyjne będące pytaniami presuponowanymi mogą być jednak zdemaskowane przez rozmówcę. Interlokutor daje moderátorowi jasno do zrozumienia, že w danym stwierdzeniu „czuje” pytanie, które nie zostało mu wprost zadane, ale w swojej reakcji językowej świadomie odpowiada na reakcję zaczepną moderatora, tym samym demaskując, že zdaje sobie sprawę z tego, o co chciał zapytać jego partner w dialogu. Tym sposobem nie podejmuje konwencji gry komunikacyjnej zainicjowanej przez dziennikarza. Sytuację taką możemy zaobserwować w rozmowie Václava Moravca ze Stanislavem Grossem:

{102}

VM: ee domlouváte se: (.) a přišla na to někdy v souvislosti (.) e e v diskuzích s premiérem řeč že by: se tady: zavedl v české republice a že by čeesesdé ((míněno ČSSD)) udělala německý model (.) to znamená ((nádech)) že by: ee vladimír špidla sám opustil nejvyšší stranickou funkci (.) vy zlepšil před voliči obraz sociálních demokratů stal se předsedou čeesesdé (.) ((míněno ČSSD)) a: vladimír špidla se soustředil pouze na: premiérskou práci.

{103}

SG: ((nádech)) **tchch podívejte se. mi opravdu s vladimírem špidlou si myslím že mluvíme hodně otevřeně a možná víc než by si normální diváci nebo normální ee novináři dokázali představit. ale není to tak že bychom spolu vymýšleli s prominutím finťy (.) jak obalamutit e voliče. [my se snažíme my]**

{104}

VM: [miroslav ka- ee (.)]

{105}

SG: se snažíme e hledat řešení (.) které by pomohly unýst tu zodpovědnost kterou dnes sociální demokracie zná (.) ee má (.) ee hledat efektivní řešení (.) **a jenom zpátky ještě k miroslavu kalouskovi když ste to tady zmínil (.) já**

sem to své stanovisko také řekl na koaličním jednání kde byl miroslav kalousek přítomen čili znovu říkám (.) **to nejsou nějaké: prostě z marsu spadlé ee prostě v uvozkách mediální bomby (.) které bych já někde prezentoval.**

(DIALOG 1.1, Otázky1, SG=Stanislav Gross).

Szybka wymiana replik ma wpływ na dramatyzację sytuacji językowej, do czego przyczynia się przede wszystkim zastosowanie replik polemicznych. Zwłaszcza w momentach tzw. spięć słownych, kiedy rozmówcy wchodzą sobie w słowo lub mówią w tym samym czasie, dochodzi do sporu, który może stać się zarzewiem konfliktu w komunikacji werbalnej (por. Sarnowski 1999, s.12). Przykład szybkiej wymiany replik polemicznych (z zastosowaniem konektora *ale*) możemy ponownie zaobserwować w rozmowie ze Stanislavem Grossem:

SG: ((nádech)) za prvé došlo k poměrně výraznému e výrazné perzonální změně prakticky celého menežmentu ((míněno managementu)) hm policejního prezídia. protože pokud se podíváte na pozice náměstků policejního prezidenta (.) tam došlo za posledních půl rok rok e k prakticky totální obměně.

{132}

VM: **ale chybami**

{133}

SG: [za druhé]

{134}

VM: **[těch náměst]ků.**

{135}

SG: ee **no nejen chybami těch náměstků (.) to [neni pravda. (.) dobře. to je: ano to je jeden]**

{136}

VM: **[ale především chybami náměstků.** ekonomická náměstkyně, problémy s pistolemi, ee miro]slav antl který ee způsobil dopravní nehodu, ten odstoupil sám (.) ee a [tak dále a tak dále,]

(DIALOG 1.1, Otázky1, SG=Stanislav Gross).

Replika polemiczna jest możliwa do odczytania poprzez zastosowanie konektora *ale*, a także językowych narzędzi perswazji z zasto-

sowaniem czasowników modalnych, bezpośredniego zwrotu do odbiorcy oraz wypowiedzenia sądu oceniającego, w tym przypadku będącego zarzutem unikania odpowiedzi.

{114}

VM: [co je poměrně vyhý]bavá odpověď' (.) padesát na padesát to je jako kdyby ste nic neřek.

{115}

VT: =tak kdyby to někdo věděl já bych to rád slyšel kdyby to řekl (.) to je tolik faktorů ve hře že předvídat ee jestli se to stane nebo nestane opravdu neumím.

{118}

VM: =ale: (.) pch- chcete toto dát do programového prohlášení (.) to znamená že je to **pro vás** podmínka (.) která při případném sestavování vlády je nepřekročitelná, to znamená že samozřejmě (.) vy to máte ve svém programu (.) ale: e redukovat počet poslanců. (.) bude tak obtížné protože **musíte přesvědčit** i své vlastní poslance.

{119}

VT: **to není obtížné** (.) pokud e to říkáme dostatečně předem (.) tak to všichni dopředu vědí [a nikdo se tomu nemůže divit.]

(DIALOG 1.1, Otázky2, VT=Vlastimil Tlustý).

Perswazja użyta w replikach polemicznych dodatkowo wzmacnia chęć dominacji moderatora nad rozmówcą, co w efekcie podważa w przestrzeni medialnej autorytet zaproszonego polityka, a jej negatywne konsekwencje mogą mieć odzwierciedlenie w przestrzeni realnej.

W programie Czeskiej Telewizji pt. *Otázky Václava Moravce* pytania presuponowane mają charakter replik inicjacyjnych, przy czym rolę dominującą pełnią repliki inkluzywne i polemiczne. Stosowanie replik inkluzywnych przez moderatora wskazuje na jego dążenie do precyzji wypowiedzi, aby zarówno on sam, jak i publiczność telewizyjna, mieli szansę na jednoznaczne zrozumienie kwestii poruszanych w danym zagadnieniu. Jednak w większości przypadków repliki inkluzywne spotykają się ze sprzeciwem ze strony interlokutora, co oznacza, że moderator nie dość dokładnie interpretuje usłyszane

wcześniej kwestie. Owo działanie moderatora jest świadome, celowo wykorzystuje on możliwość niewłaściwej interpretacji słów przedmówcy, aby sprowokować go do sprzeciwu oraz mieć możliwość wydobycia wiedzy, być może której gość programu nie chce ujawnić.

Jednak rysem charakterystycznym w dialogu konwersacyjnym jest zastosowanie replik polemicznych, które są główną osią rozmowy pomiędzy dziennikarzem a zaproszonym gościem. W przypadku Václava Moravca repliki polemiczne stają się replikami atakującymi, bezpośrednio wymierzonymi w interlokutora. Odbywa się to poprzez zastosowanie technik perswazyjnych, bezpośrednie zwroty do rozmówcy, które łączone są z leksemami nacechowanymi pejoratywnie w oczekiwaniu na repliki reagujące. W większości przypadków są to repliki wyrażone w formie sprzeciwu, co najprawdopodobniej odpowiada intencjom moderatora.

Można zatem pokusić się o stwierdzenie, że moderator świadomie wykorzystuje repliki inkluzywne i polemiczne, aby wywołać sprzeciw po stronie adwersarza. Gwarantuje mu to wówczas emocjonalne *show* oraz dużą oglądalność. Pytania presuponowane stają się więc dobrym narzędziem do stworzenia swego rodzaju gry komunikacyjnej, w której pojawiają się konstatacje wywołujące (najlepiej żywe) reakcje u gościa programu i publiczności przed telewizorami.

Stosowanie pytań presuponowanych w dialogu medialnym jest zabiegiem pewnej gry komunikacyjnej między adwersarzami, którzy znają zasady tej gry i pomimo że pytanie eksplicytnie nie jest wyartykułowane, następuje reakcja w postaci odpowiedzi. Pytanie presuponowane zmusza bowiem do zabrania głosu.

Powtarzalność replik w dialogu konwersacyjnym ma już charakter stały, a pytania presuponowane są ich zasadniczą częścią, o czym pisze także Barbara Boniecka:

Owa powtarzalność ról współrozmówców jest tak częsta i tak powszechna w opisywanych sytuacjach komunikacyjnych, że można mówić o ich konwencjonalizacji, a same repliki z pytającą presupozycją uważać za dość stabilny składnik stylu wypowiedzi (Boniecka 2000, s. 95).

Literatura

- Boniecka B., 2000, *Strategia konwersacji*, [w:] B. Boniecka, *Struktura i funkcje pytań w języku polskim*, Lublin, s. 79–96.
- Boniecka B., 2000, *Struktura i funkcje pytań w języku polskim*, Lublin.
- Čmejrková S., 2003, *Mediální rozhovor jako žánr veřejného projevu*, [w:] *Jazyk, média, politika*, red. S. Čmejrková, J. Hoffmanová, Praha, s. 80–115.
- Čmejrková S., Hoffmannová J., 2011, *Mluvená čeština. Hledání funkčního rozpětí*, Praha.
- Encyklopedický slovník češtiny*, 2002, red. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová, Praha.
- Grice P., 1980, *Logika a konwersacja*, [w:] B. Stanosz, *Język w świetle nauki*, Warszawa, s. 91–114.
- Hausenblas K., 1984, *Text, komunikáty a jejich komplexy (zamyšlení pojmoslovné)*, „Slovo a slovesnost”, nr 45, s. 1–7.
- Havlík M., 2007, »Slušný« Bursík a »neslušný« Železný v Otázkách Václava Moravce, [w:] „Biograf” (43–44). On-line: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v4302>.
- Havlík M., 2008, *Otázky Václava Moravce*, [w:] *Člověk – jazyk – text*, red. A. Jaklová, České Budějovice, s. 195–199.
- Havlík M., 2013, *Dvojitý řád střídání replik mluvčích v televizních politických debatách*, [w:] *Styl mediálních dialogů*, red. S. Čmejrková, M. Havlík, J. Hoffmanová, O. Müllerová, J. Zeman, Praha, s. 196–229.
- Hlavsová J., 1991, *Konflikt jako forma kontaktu*, „Slovo a slovesnost” 52, nr 4, s. 256–263.
- Hoffmannová J., 1994, *Projevy taktu (a beztaktosti) v televizních rozhovorech*, „Slovo a slovesnost” 55, nr 3, s. 194–201.
- Hoffmannová J., 2013, *Styl rozhovorů v televizních publicistických pořadech: vyhýbavé strategie českých politiků*, [w:] *Styl mediálních dialogů*, red. S. Čmejrková, M. Havlík, J. Hoffmanová, O. Müllerová, J. Zeman, Praha, s. 129–138.
- Hoffmannová J., 2004, *Profilace žánru interview (v novinách a časopisech) z hlediska spisovnosti a nespisovnosti*, [w:] *Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy*, red. K. Ondrášková, E. Minářová, Brno, s. 204–209.
- Hoffmannová J., Müllerová O., 1999, *Dialog v češtině*, München.
- Kaderka P., Havlík M., 2010, *Vytváření televizních zpráv: pracovní postupy v systému žánrových norem*, „Sociologický časopis/Czech Sociological Review”, nr 46, s. 537–567.
- Malá M., 2008, *Czech negative polar questions and their English counterparts in a parallel corpus of Czech and English*, [w:] *Grammar & Corpora 2007*, red. F. Štícha, Praha, s. 261–270.
- Minářová E., 2001, *Stylové osobitosti moderátorských diskurzů*, [w:] *Jazyková komunikace v 21. století*, red. J. Klincková, Banská Bystrica, s. 117–123.
- Mistrík J., 1978, *Paralingvistické prostředky v dialogu*, „Slovo a slovesnost” 39, s. 325–327.
- Mistrík J., 1979, *Dramatický text*, Bratislava.
- Mukařovský J., 1948, *Dialog a monolog*, [w:] J. Mukařovský, *Kapitoly z české poetiky*, Praha, s. 129–153.
- Müllerová O., 1982, *Otázka a odpověď v dialogu*, „Slovo a slovesnost” 43, nr 3, s. 200–212.
- Müllerová O., 1988, *Nedorozumění v dialogu*, [w:] *Fungování textu ve společenské komunikaci*, red. K. Hausenblas, Praha, s. 249–263.
- Müllerová O., 1991, *Dialog a konflikt*, „Slovo a slovesnost” 52, nr 4, s. 247–255.
- Müllerová O., 2003, *Rozhovor s hostem: žánr rozhlasového vysílání na pomezí interview a přátelského popovídání*, [w:] *Jazyk, média, politika*, red. S. Čmejrková, J. Hoffmanová, Praha, s. 116–156.
- Müllerová O., 2013, *Ranní interview jako druh komunikačního žánru*, [w:] *Styl mediálních dialogů*, red. S. Čmejrková, M. Havlík, J. Hoffmanová, O. Müllerová, J. Zeman, Praha, s. 83–117.
- Pospíšilová D., Filippová E., 2011, *Diskurzni ironie v českém jazykovém prostředí*, „Slovo a slovesnost” 72, s. 177–195.
- Sarnowski M., 1999, *Przestrzeń komunikacji negatywnej w języku polskim i rosyjskim. Klómia jako specyficzna sytuacja komunikacji werbalnej*, Wrocław.
- Styl mediálních dialogů*, 2013, red. S. Čmejrková, M. Havlík, J. Hoffmanová, O. Müllerová, J. Zeman, Praha.
- Weizman E., 1998, *Individual intentions and collective purpose*, [w:] *Dialoganalyse VI*, red. S. Čmejrková, J. Hoffmanová, O. Müllerová, J. Světlá, Niemeyer, Tübingen, s. 281–290.
- Zdunkiewicz D., 2001, *Akty mowy*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 269–280.